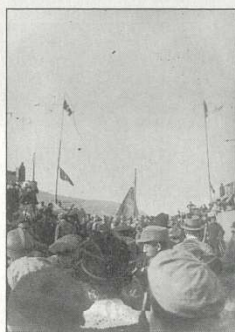
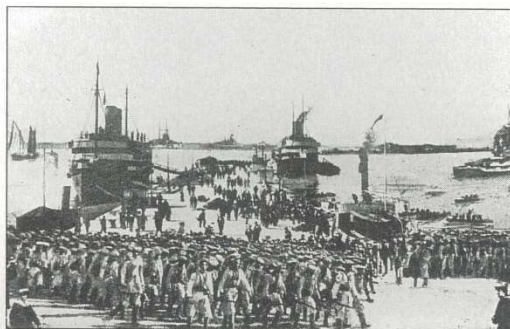

212 3. XI. 1918

Italijanski vojaki zasedejo slovensko ozemlje

Izkrcanje italijanskih vojakov v tržaškem pristanišču v začetku novembra 1918 pod poveljstvom generala Petittija di Roreta.

General Petitti govori z balkona občinske stavbe v Piranu, potem ko ga je zasedla italijanska vojska.

Na temelju določil Londonskega pakta in premirja med antantnim in avstro-ogrskim poveljstvom v Villi Giusti je italijanska vojska zasedla Primorsko; za demarkacijsko črto je tako ostalo skoraj 300 000 Slovencev. A še preden je premirje stopilo v veljavo, se je na prošnjo Odbora za narodno blaginjo iz Trsta (30. oktobra so ga ustanovile italijanske meščanske struje, vanj pa so vstopili tudi predstavniki slovenskega Narodnega sveta, ustanovljenega 11. septembra) – zaradi preteče nevarnosti nemirov in lakote, predvsem pa iz narodnopolitičnih razlogov – v Trstu izkrcala italijanska vojska. Italijanska 5. konjeniška brigada je nato 6. novembra prišla v Gorico, sledile pa so ji redne italijanske enote, ki so prekoračile demarkacijsko črto. Zasedba primorskih krajev je potekala mirno in je trajala do 23. novembra. Italijanska vojska je naletela na ovire le v Gorici, kjer so ključne položaje zasedli vojaki 2. gorskega strelskega polka, ki je prisegel zvestobo tamkajšnjemu slovenskemu Narodnemu svetu (ustanovljenemu 13. septembra); 8. novembra je moral polk prepustiti mesto Italijanom.

Pri upravljanju zasedenih ozemelj se je italijanska vlada naslonila na izkušnje iz let 1915–17, ko je upravne posle vodil Generalni sekretariat za civilne zadeve. Ta je 19. novembra z ukazom prevzel upravo v Julijski krajini, ki so jo sestavljali Goriško-Gradiščanska, del Notranjske, Trst in Istra. V prvih dneh okupacije je guverner Julijske krajine, general Carlo Petitti di Roreto, izdal vrsto ukrepov. Nekateri med njimi so posebej prizadeli prebivalce v zasedenih krajih: razoroževanje narodnih straž, ustanovitev vojaškega sodišča, uvedba predhodne cenzure za tisk, prepoved prestopanja demarkacijske črte in gibanja v Julijski krajini brez dovoljenja, prepoved javnih zborovanj; 26. novembra je bil poleg tega izdan še ukaz o prepovedi izobešanja jugoslovanskih in avstrijskih zastav ter prepoved nošnje kokard z jugoslovanskimi barvami. Zaradi ostrih ukrepov so slovenski izobraženci že v prvih dneh zasedbe

začeli odhajati v Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov (SHS), čeprav je Narodni svet v Ljubljani pozival slovenske uradnike, naj ostanejo na svojih mestih. Naslednji korak italijanskih zasedbenih oblasti je bila odprava Narodnega sveta v Trstu in Gorici; a kljub zasedbi je na Primorskem potekalo podpisovanje za priključitev dežele k Jugoslaviji, v zasedenih slovenskih občinah pa so podpisovali tudi protestne izjave zoper italijansko okupacijo.

Zaradi neupoštevanja določil premirja in ostrega zasedbenega režima so primorski Slovenci naslavljali prošnje na osrednje organe Države SHS in Trsta, da bi italijansko vojsko zamenjale zavezniške vojaške sile, vendar brez uspeha. Zato pa so italijanske oblasti zaostrile ukrepe v Julijski krajini: 30. novembra je začel veljati odlok o kaznovanju oseb, ki bi delovale zoper italijanske interese na zasedenem ozemlju; odloku so sledile internacije in deportacije civilnega prebivalstva in za vojsko sposobnih moških; posebno »nevarni« so bili povratniki iz ruskega ujetništva. Glavni val internacij je zadel Julijsko krajino februarja in marca 1919, usmerjen pa je bil zlasti proti učiteljem, duhovnikom, uradnikom in zdravnikom; internirance so pošiljali na otoka Sardinijo in Ventotene ter v notranjost Italije. Vojaška uprava zasedenih ozemelj je trajala do avgusta 1919, saj je 1. avgusta poslovanje civilne uprave prevzel Osrednji urad za nove province (Ufficio centrale per le Nuove provincie), ki ga je vodil Francesco Salata.

Z ločitvijo slovenskih krajev od naravnega zaledja so Italijani povzročili narodnostne, socialne, gospodarske in politične spremembe, ki so prizadele tamkajšnje prebivalstvo. Velika vojna škoda pa je ohromila gospodarsko življenje. Zato so vsi pričakovali odločitev na mirovni konferenci, ki se je začela januarja 1919 v Parizu in naj bi določila dokončno mejo med Italijo in Jugoslavijo.

P. S.

O vsejugoslovanskem zlitju jezika in kulture

Od začetka maja do konca avgusta 1920 je v glasilu Jugoslovanske demokratske stranke (JDS) Slovenski narod potekala razprava o bodočem razmerju med slovensko, hrvaško in srbsko kulturo ter slovenskim, hrvaškim in srbskim jezikom. V razpravi so sodelovali razumniki in javni delavci, ki so pripadali demokratskemu političnemu krogu in so slabo leto in pol po oblikovanju jugoslovanske državne skupnosti povedali, kaj mislijo o eni izmed temeljnih konstitutivnih prvin vsakega naroda, tj. jeziku in nacionalni kulturi. Med udeleženci je prevladovalo stališče o nujnem zlitvanju jugoslovanskih jezikovnih in kulturnih entitet, pri čemer je večina zagovornikov tega gledanja menila, naj se doseže to, po njihovem prepričanju zgodovinsko neizogibno vsejugoslovansko zlitje, na evolutiven način, predvsem z uvažanjem srbohrvaščine kot drugega učnega jezika v srednje šole in na ljubljansko univerzo ter s kroženjem profesorskega kadra po celi državi. To stališče je poudarjal zlasti literarni zgodovinar in univerzitetni profesor dr. Fran Ilešič, ki je opozarjal, da Slovenci v novi državi ne morejo biti »opozicijski naravnemu razvoju stvari«.

Kljub takim – večinskim – poudarkom pa so

se v razpravi slišala tudi redka mnenja, ki niso dopuščala nobenega dvoma o nadaljnjem slovenskem kulturno-jezikovnem obstoju. Njihov najvidnejši zagovornik je bil znani strokovnjak za slovensko pravno terminologijo, dr. France Goršič, ki je svaril, da smo Slovenci »šolobarde, ako po vrazovsko gušimo zakon postoja in razvoja«, kateremu je »graniten temelj naša pisna slovenščina«. Zagovornike »evolucijonarščine« – le-ta je bila zanj »prav nepotrebna bolezen« – je še opozarjal, da s svojimi stališči vsakdo med njimi »žali narod, v katerem se je narodil«.

Čeprav je v razpravi o jeziku in enotni jugoslovanski kulturi največji del zagovornikov jugoslovanskega kulturno-jezikovnega zlitja sicer nasprotoval zamisliti, da bi se slovenščina kot književni jezik opustila na mah, pa je njihovo jasno izraženo prepričanje o nujni in neizogibni kulturno-jezikovni unifikaciji v jugoslovanski državi že sredi leta 1920 izražalo konkretno in javno podporo večjega dela slovenske liberalne inteligence narodnounitarističnemu in državno-centralističnemu nacionalnemu programu slovenske JDS.

J. Per.

13. VII. 1920

»Al Balcan, al Balcan!«

Splošno nemirno ozračje v Julijski krajini na začetku leta 1920 je obetalo izbruh socialistične revolucije in slovanske narodne vstaje (od tod skovanka o nevarnosti »slavokomunizma«); pri tem naj bi pomagalo tudi jugoslovansko orožje. To je pri obrambi italijanskih interesov v Julijski krajini dajalo polet predvsem italijanskim nacionalističnim strujam. Cilj tržaških nacionalistov, združenih v društvu Trento-Trieste in v krovni politični organizaciji Associazione nazionalista italiana, je bil nasilna asimilacija slovanskega življa v deželi. Slovenci in Hrvatje, ki jih Italijani niso razlikovali in so jih označevali s skupnim imenom »slavi«, so bili v njihovih očeh namreč manjvredna rasa, ki ogroža italijanstvo teh krajev. Bojevitni nacionalistični krogi v Trstu so svoje načrte razpoznali tudi v programu fašističnega gibanja pod vodstvom Benita Mussolinija, po katerem naj bi z vsemi sredstvi preprečili nevarnost, da Reka in Dalmacija postaneta italijanski, kakor je obetala mirovna konferenca. V Milanu je bila 23. maja 1919 ustanovljena fašistična zveza (Fascio

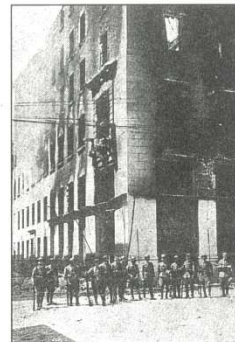
di combattimento), ki je svoje pripadnike kaj hitro (že 20. maja) našla v tudi Trstu, Rovinju, Poreču in Piranu, fašistična organizacija v Gorici pa je nastala 7. novembra naslednjega leta.

Napeto stavkovno ozračje in razburkano narodno življenje v Julijski krajini sta zato »terjala« ukrepe, za njihovo uresničitev pa so se čutili poklicani predvsem fašisti. Tako sta 12. julija 1919 oficirja z italijanske ladje Puglia v Splitu snela jugoslovansko zastavo. Splitčani so zato napadli italijanske mornarje: v streljanju med orožniki in mornarji sta padla domači demonstrant in poveljnik italijanske ladje. Naslednjega dne so tržaški fašisti v spomin nanj in s klici po maščevanju sklicali protestni shod na trgu Unità v Trstu. Med zborovanjem se je začel lov na »nevarne« Slovence (enega so ubili), med razjarjeno množico pa se je razširila vest, da so Slovenci umorili nekega italijanskega državljanca. To je zanetilo ogenj: množica se je začela zgrinjati pred hotelom Balkan, kjer je bil tudi slovenski Narodni dom z uradi Političnega društva Edinost, prosvetnih društev

in Tržaške hranilnice in posojilnice ter slovenska čitalnica. Med potjo so fašisti kamenjali poslopje jugoslovanskega konzulata. Medtem sta iz Narodnega doma – stražili so ga vojaki, ker so pričakovali maščevanje fašistov – prileteli ročni granati in smrtno zadeli enega oficirja ter ranili osem oseb. Vojaki so nepričakovano usmerili puškine cevi na stavbo; opogumljeni fašisti so vdrli v poslopje, ga polili z bencinom in zažgali. Medtem ko je Narodni dom gorel, so fašisti razdejali in oropali še druge slovenske narodne ustanove, naslednjega dne pa požgali še Narodni dom v Pulju.

Požig je naznanjal podobo bodočih odnosov fašističnih oblasti do Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini. Obenem je napovedal začetek fašistične ofenzive; številčno okrepljeno fašistično gibanje je namreč začelo ustanavljati množične organizacije v sindikatih, gospodarske zadruge, njegova udarna moč pa so postale oborožene akcijske čete, ki so kmalu nastale v Trstu in Istri, medtem ko se je fašistična organizacija na Goriškem razvijala počasneje in je bila manj udarna. Cilj fašistov so bili najprej komunisti in njihove ustanove, kmalu pa so skupine oboroženih črnosrajčnikov s tovornjaki odhajale na slovensko in hrvaško podeželje na »kazenske« ekspedicije, v katerih so požigale slovenske ustanove. Vrh je bil dosežen med volilno kampanjo spomladi 1921. Junija 1922 so fašisti izvedli maščevalno akcijo na

Plakat Ali je to tvoja kultura Italia? V ognju so se znašle Gregorčičeve poezije in katekizem, rušile so se slovenske šole...

Narodni dom v Trstu pred požarom in po njem (julij 1920). Ta požig je bil eden prvih napadov na slovenske ustanove v tistem času.

Kongres delavskih zadrug za Trst, Istro in Furlanijo, 9.–10. aprila 1920 v Trstu.

Kobariškem: prebivalce so obdolžili, da so uničili vojaški spomenik na Krnu, čeprav je vanj udarila strela, zato so v Drežnici zažgali župnišče ter gostilno, v Kobaridu pa porušili spomenik skladataelju Andreju (Hrabroslavu) Volariču. Sicer so plenili tudi po domovih, požigali slovenske knjige in strahovali prebivalstvo.

Oblasti v Julijski krajini, ne vojaške in ne civilne, niso ukrepale proti fašističnemu nasilju, zato so se za obrambo pred njim organizirali socialistični delavci in mladina. Nastale so posebne enote, dejavne zlasti v okolici Trsta in Gorice. Do hujšega odpora je prišlo v Istri, kjer so rudarji v raških rudnikih zasedli obrate in 2. marca 1921 oklicali Labinsko republiko, ki jo je 7. aprila odpravila vojska. Tudi na Koprskem, v Marezigah, se je prebivalstvo postavilo po robu naraščajočemu fašističnemu nasilju: 15. maja 1921, na dan volitev, so ubili štiri fašiste. Decembra istega leta se je fašistično gibanje organiziralo v stranko, ki je sklenila prevzeti oblast, zato je nenadzorovano in pogosto samovoljno nasilje, ki je stranki jemalo ugled, začelo nekoliko usihati. Toda še pred 28. oktobrom 1922, ko je fašistična stranka s »pohodom na Rim« prevzela oblast v Italiji, je že gospodarila v Julijski krajini, zlasti nad slovensko in hrvaško narodno skupnostjo.

P. S.

Članska izkaznica Komunistične stranke Italije – Komunistične sekcije za Solkan iz leta 1921, last Antona Široka. Iz programa stranke: »Po zavojevanju državne oblasti se zamore proletariat kot gospodujoči razred organizirati le z razrušenjem meščanskega državnega aparata in z vzpostavitvijo lastne diktature.« Fašizem je bil pri rušenju precej bolj dejaven.

Meja med Italijo in Kraljevino SHS

Ko so se novembra 1918 končali boji na svetovnih frontah, so se začeli povojni boji za »zeleno mizo«, v katerih so države zmagovalke postavljale poraženkam težke mirovne pogoje. V napetem mednarodnem ozračju se je 18. januarja 1919 prvič sestala mirovna konferenca v Parizu, na kateri so sodelovale le zmagovalke v 1. svetovni vojni; zasedanja so pokazala, da bo 14 Wilsonovih točk, na katerih naj bi temeljil bodoči mednarodni red, vsaj deloma ostalo na papirju, saj so ameriška načela o samoodločbi narodov in upoštevanju etničnih meja v novih evropskih razmejitvah trčila z razmišljanjem evropske diplomacije, ki si je želela čim večji ozemeljski in gospodarski izkupiček na račun poraženih držav. Mirovna konferenca, ki je trajala do pomladi 1920, tudi ni prinesla rešitve jadranskega vprašanja, saj je Jugoslavija zahtevala etnično mejo (brez Beneške Slovenije), medtem ko je Italija terjala uveljavitev Londonske pogodbe in dodatno še Reko. Evropske zaveznice so se znašle v precepu, saj so bile podpisnice Londonskega pakta in niso mogle podpreti jugoslovanskih zahtev, ZDA pa so se oklepale Wilsonovih načel; tako je nastal kompromisni predlog, t. i. Wilsonova črta, ki je predvidevala mejo vzdolž Julijskih Alp, zahodno od Idrije, čez Nanos in Učko do izliva Raše v morje.

Jugoslovanska delagacija je črto, ki je Italiji prepuščala velik del slovenskega in hrvaškega prebivalstva, sprva odklanjala, zato so bila pogajanja prepuščena neposredno Italiji in Jugoslaviji. Pogajalski delegaciji sta se 8. novembra sestali v kraju S. Margherita Ligure pri Rapallu: jugoslovanska delegacija je pod pritiskom pristala na Wilsonovo črto, za Zadar in Reko pa je zahtevala avtonomen status. Italijanske zahteve so temeljile na londonski meji: Italija naj bi bila ozemeljsko povezana z neodvisno reško državo, obenem pa naj bi dobila tudi otoke Cres, Lošinj, Palagružo in Lastovo ter mesto Zadar. Čez štiri dni, 12. novembra 1920, sta državi podpisali Rapalsko pogodbo, ki je razmejila Italijo in Kraljevino SHS; meja je formalno veljala do leta 1947 in je tekla po črti Peč–Jalovec–Triglav–Možic–Porezen–Blegoš–Črni vrh nad Novaki–Bevke–Hotedršica–Planina–Javorniki nad Cerknico–Biška gora–Griža–Snežnik–Kastav–Matulji–Jadransko morje. Italiji so tako pripadli Goriško–Gradiščanska, Istra, Trst, del Kranjske, sodni okraj Trbiž in občina Bela Peč. Leta 1924 je bila k Italiji priključena še dotlej neodvisna Reka. Za priključeno ozemlje so Italijani uvedli ime Venezia Giulia, v slovenščini pa se je sčasoma uveljavil izraz Julijska krajina.

Ta je obsegala 250 občin z 901 364 prebivalci treh narodnosti – od tega je bilo Slovencev in Hrvatov 38 %.

Sicer pa je bilo za slovensko etnično ozemlje onstran rapalske meje med Slovenci najbolj razširjeno ime Primorska. Nobena meddržavna pogodba med Italijo in Jugoslavijo ni obravnavala ali vsaj omenjala vprašanja slovenske in hrvaške manjšine v Italiji, medtem ko je italijanska manjšina v Dalmaciji dobila posebne pravice. Upanje na ureditev nerešenih manjšinskih vprašanj je zato zbudila nova pogodba, t. i. prijateljski sporazum med Italijo in Jugoslavijo, sprejet 24. januarja 1924; na pogajanjih so sicer obravnavali gospodarska vprašanja manjšine, vendar brez konkretnih rezultatov, kar se je pokazalo v nadalje-

Etnična situacija na slovensko-italijanski jezikovni meji.

I T A L I J A

Jugoslovenskih zastupnika za krajevč, što po rapallskom ugovoru imaju da padnu pod Italiju.

I./ Med u početku svetjskoga rata proglasile su sile Sporazuma, kojima se kasnije pridrušila Italija, da je jedan od ratnih ciljeva zaštita i celobodjenje malih naroda. Predsjednik Wilson uvrstio je među svoje tačke, odobrene od svega obrazovanoga svijeta, uredjenje istočnih granica italijanske kraljevine po jasnoj narodnoj volji. Rimskim paktom od 10. aprila 1918. utanačili su zastupnici italijanskog i jugoslovenskoga naroda, da će se teritorijalna pitanja riješiti prijateljski na osnovi narodnoga načela i prava samoodredjenja naroda, a s obzirom na bitne interese obadniju stranaka. Rimski su pakt jasno odobrili američki italijanski faktori, a nato su ga pozdravila britanska vlada/govornik Lorda Roberta Cecilja u donjoj kući 22. maja 1918., vlada Sjedinjenih Država Američkih/ pismom državnoga tajnika Lansinga upravljanim Jugoslovenskom Odboru 1. juna 1918./te konačno i sastanak ministara predsjednika triju savezničkih sila, Francuske, Italije i Engleske u Versaillesu 3. juna 1919.

II./ Po ugovoru sklopljenom u Rapallu 12. novembra 1920. između Jugoslovenske i italijanske vlade imaju da dodju pod Italiju 600.000. nacionalno svjestnih Jugoslovena, kompaktno stvorenih u Gorickoj, Trstu sa okolicom, Istri i u djelovima Kranjske i Dalmacije, kao da to treba Italiji za njezinu sigurnost, premda je brojem Italijevina tri puta, a ratna sredstvima još neravnopravnija, jača od Jugoslavije i premda ona nema nikakvih ofenzivnih namjera protiv suvjedina, udarena je tobožnja strateška granica između obje države preko čitavoga tijela Jugoslovenskoga naroda, što navisno neć preko 15. vijetova s obje strane Julskih Alpi.

Italijevina tih krajeva nije svuda prilika, da slobodno i pravilno izjavi, kojoj državi hoće da pripadne.

Ugovorom su pomenuti krajevi odsječeni od svog prirodnog

zaleđa te tako izlošeni gospodarstvenoj, a tamošnji Jugosloveni također narodnoj i kulturnoj propasti.

III./ Premda tomu ugovor rapallski, koji je Jugoslovenska vlada mogla prihvatiti jedino pod pritiskom prilika, kršit narodno načelo i pravo samoodredjenja naroda, protiviti se svega danim obodanjima i upropašćuje Italijevina krajeva, što imaju da padnu pod Italiju.

Zato ga Jugosloveni tih krajeva nemogu priznati, a ni potpisati, koji smo njihova popajerenjem bili poslani u zakonodavna tijela, gdje smo se i prije i poslije srudjenja središnjih vlasti borili za sjedinjenje svega našega naroda, svega što je narodno načelo i protest protiv rapallskog ugovora, te izjavljujemo, da ne de biti tajnoga mira i Italijevoga prijateljstva između Jugoslovena i Italijana, dok se ne odobri pravo našega naroda ne udobriji restitjion rapallskog ugovora.

U BEOGRADU, 1920.

Izjava predstavnika iz krajev, ki so pripadli Italiji (1920).

Seznam primorskih beguncev, ki so našli zatočišče v slovenskem delu Jugoslavije.

Plakat z vabilom na Rapallski večer v Mariboru, 12. novembra 1924. Na njem je bil napovedan govor Frana S. Finžgarja z naslovom O zjedinenju Jugoslovanov.

301. Brač Isidor	22.17. delavec	Žaga
	1899.	Trzin
302. Nardin Rihard	13.5. trg.	Fograsko
	1892.	potnik Gorica
303. Lasič Gvonimir	1.6. zaseb.	Gorica
	1898.	uradnik
304. Ferdin Ivan	10.3. sidar	Štrilje
	1885.	Ajdovščina
305. Jevšič Josip	23.6.	"
	1905.	"
306. Košvar	11.11.	St. Marija
	1902.	Ajdovščina
307. Fantar Jakob	6.4. trg., pa	Bukovo
	1899.	močnik Gorica
308. Orp Anton	12.1. delavec	Križevica
	1909.	Trzin
309. Klavžer	19.9. trg.	"
	1910.	voj.
310. Furlan Ovidio	3.2. uradnik	Trst
	1910.	"
311. Stepančič	22.7. sidar	Benče
	1872.	"
312. Šinigrj	21.5. "	"
	1889.	"
313. Arčon Anton	7.3. slikar	"
	1869.	"
314. Senolič	7.12. kem.dela	Štepanovica
	1901.	pec. Gorica
315. Podgornik	23.11. delavec	Prapretno
	1888.	Trzin
316. Šarli Ivan	22.6. sidar	Grahovo
	1896.	"
317. Hvar Michael	16.4. elektro	Oseljan
	1909.	tehnik
318. Fabič Joško	26.4. delavec	Loč-Vipava
	1901.	"
319. Juretič Josip	4.10. kolar	Kobarid
	1909.	"
320. Uršič Josif	28.12. mlar	"
	1905.	"
321. Uršič Josip	21.10. delavec	"
	1903.	"
322. Gregorič	21.4. "	Trtožba
	1900.	"
323. Trojter Frano	30.9. pek., pa	Grahovo
	1900.	močnik
	1909.	"
324. Pipan Marij	30. kuhar	Brje-Komen

vanju raznarodovalne politike italijanske vlade do Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini. Odgovornost gre iskati tudi pri osrednjih jugoslovenskih oblasteh, ki niso imele posluha za težaven položaj svojih manjšin v Italiji in so Italijanom – v zameno za prijateljske odnose – pogosto popuščale. To se je zgodilo tudi ob sprejemu Nettunskih konvencij, ki so dajale Italiji pravico do 50-letnega zakupa ozemlja bivše reške republike, medtem ko Slovincem in Hrvatom onkraj državne meje niso zagotovile nikakršnih manjšinskih pravic. Poleg tega Mussolini ni podaljšal prijateljske pogodbe; še pred njenim iztekom je 1929 odločno nastopil proti Jugoslaviji s podpisanjem iredentističnih skupin v Dalmaciji in hrvaške ustaške emigracije.

Odnosi med državama so se nekoliko zboljšali sredi 30. let: 25. marca 1937 je bila med italijanskim zunanjim ministrom Cianom in jugoslovenskim predsednikom vlade Stojadinovićem sklenjena politična in trgovinska pogodba; v pogovorih sta bili omenjeni tudi slovenska in hrvaška manjšina v Italiji, toda obljubljene kulturne svobodščine niso bile nikoli uresničene.

P. S.

Srečanje Hitler–Kozinc

Leta 1921 je bil v Salzburgu mednarodni sestanek socialističnih strank, ki se ga je v imenu Narodno socialistične stranke (NSS) udeležil predsednik narodno socialistične mladine Branimir Kozinc. Kozinc je po končanem sestanku izrabil priložnost za izlet v Nemčijo in se napotil v München, da bi si ogledal Pinakoteko. V Münchnu je na ulicah videl plakate, ki so vabili na zborovanje, na katerem je govoril Adolf Hitler; zato je zborovanje, ki je potekalo v veliki pivnici in se ga je udeležilo približno 10 000 ljudi, obiskal in se med Hitlerjevim govorom prerinil v ospredje, da bi govornika bolje slišal. Pri tem ga je opazil eden izmed organizatorjev zborovanja ter ga vprašal, zakaj hoče v ospredje. Kozinc mu je to pojasnil, Nemeč pa je opazil, da ne govori v tamkajšnjem narečju, in ga je vprašal, od kod je. Kozinc mu je povedal, da je iz Jugoslavije, in dodal, da prihaja z mednarodnega sestanka v Salzburgu. Nemeč je stvari očitno poznal, zato ga je vprašal, ali je predstavnik NSS, morda celo gospod Kozinc. Branimir Kozinc mu je pritrdil. Tedaj mu je Nemeč rekel: »*To bo našega Führerja gotovo zanimalo! Počakajte tukaj, da konča, potem vas popeljem k njemu.*«

In res se je zgodilo tako. Ko je Hitler govor končal, je naglo odšel v sosednji prostor, kjer je bila njegova pisarna. Kozinca so peljali k njemu in Hitler ga je zelo prijazno sprejel. Izrazil je željo, da bi njegova stranka sodelovala z NSS, Kozinc pa mu je takoj odvrnil, da to žal ne bo mogoče. Ko ga je Hitler vprašal, zakaj ne, mu je Kozinc dejal: »*Vi sprejemate denar od kapitalistov, sprejemate denar celo od židovskih kapitalistov, proti katerim govorite, kakšna socialistična stranka je potem vaša!*« Hitler mu je odvrnil, da je to sicer res, a da v politiki ni morale. (*»In der Politik ist keine Moral.«*) Kozinc pa ni bil takega mnenja. Hitler je potem govoril o Jugoslaviji, o kateri je slišal, da je lepa dežela. Branimir Kozinc mu je rekel, naj pride in si jo ogleda. S tem sta pogovor končala. Ob slovesu mu je bodoči nemški firer dejal, da želi NSS uspeha, Kozinc pa mu je vljudno odgovoril, da tudi on želi podobno njemu. S tem je bila epizoda končana. Pozneje Branimir Kozinc s Hitlerjem oziroma njegovim gibanjem ni imel nobenega stika več. Tako je ostal eden izmed redkih, če že ne edini Slovenec, ki se je osebno srečal z Adolfom Hitlerjem.

J. Per.

2. III. 1922

Primorsko društveno življenje

Tamburaško društvo Sloga iz Jelšan (dramski odsek leta 1925).

»Slovenska društva v Julijski krajini gredo sedaj že v tisoče in vse jim pride prav za ustanovitev,« je avgusta 1926 poročal Emilio Grazioli, tedaj še poveljnik III. kohorte Milizie volontarie per la sicurezza dello Stato, in nadaljeval: »Imajo različna imena in namene, od pevskega društva do godbenega, gasilskega, športnega, mladinskega, kmetijskega, esperantskega itd. Umevno je, da ta

društva služijo vsem drugim ciljem, samo ne tistim, za katera so ustanovljena.«

Množične organizacije so bile torej pomembna opora in glavni kazalec moči obeh narodnjaških strank. Tako je narodnoliberalni tabor 2. marca 1922 v Trstu ustanovil Zvezo kulturno-prosvetnih društev Prosveta, ki jo je najprej vodil Lavo Čermelj, od leta 1925 pa Julij Pertot; 20. avgusta istega leta je bila ustanovljena še Zveza slovenskih prosvetnih društev v Gorici pod vodstvom Zorka Jelinčiča. Krščanskosocialni tabor pa je 5. oktobra 1922 ustanovil Prosvetno zvezo v Gorici, ki jo je vodil Filip Terčelj. Zunaj društev z nazorskim predznakom je delovalo še 48 kulturno-prosvetnih društev. Poleg teh so nastajala društva tudi na drugih področjih (mladinska, gospodarska, pevska, športna itd.), tako da so bile množične organizacije zelo razvejene in so imele ob vsakdanji dejavnosti pomembno vlogo tudi na narodnoobrambnem področju. Zato so fašistične oblasti leta 1927 razpustile okoli 400 slovenskih

kulturnih, prosvetnih, športnih in drugih združenj ter njihovo imovino izročile fašistični organizaciji Dopolavoro.

Množična razgibanost primorskih Slovencev je bila v veliki meri prav zasluga društev, ki so tudi

po prepovedi ostala pomemben temelj za ohranjanje nacionalne zavesti in množično podtalno protifašistično delovanje.

B. Gd.

Qui si parla soltanto italiano

Že v prvem obdobju zasedbe so Slovence in Hrvate v Julijski krajini prizadeli ukrepi, ki so pokazali na raznarodovalne namene novih oblastnikov; s prihodom fašistov na oblast pa je raznarodovanje postalo bistvo državne politike do manjšin. V prvem letu fašistične vladavine so bili sprejeti številni ukrepi proti Slovincem in Hrvatom, prizadeli pa so tako upravno organizacijo Julijske krajine kot rabo neitalijanskih jezikov v javnih uradih in šolstvu.

Upravni sistem Julijske krajine je do oktobra 1922, zlasti na Goriškem, zagotavljal volilno premoč Slovencev, zato naj bi z razbitjem Goriške pokrajine in priključitvijo njenih delov različnim provincam razbili enotnost Slovencev in Italijanov »priskrbeli« večino. Funkcijo upravno-gospodarskega središča naj bi prevzel Videm. V boj za ohranitev enotne Goriške je poleg goriškega občinskega sveta posegel tudi širši odbor Političnega društva Edinost. Ker pa je medtem prišla na oblast fašistična stranka, je italijanska vlada 19. decembra 1922 razširila italijanski pokrajinski in občinski zakon na nove pokrajine. Julijska krajina je bila odtlej razdeljena na Furlansko pokrajino s središčem v Vidmu (obsegala je prejšnjo Videmsko pokrajino, Goriško-Gradiščansko ter tolimnsko okrožje), Tržaško pokrajino (tržaško in postojnsko okrožje) in Istrsko pokrajino; leta 1924 je s priključitvijo Reke nastala še Kvarnerska pokrajina. Razburjenje je povzročila predvsem priključitev Goriške k Videmski pokrajini; poleglo se ni niti po letu 1927, ko je bila v mejah, ki so Italijanom prinašale večino, ustanovljena Goriška provinca.

Upravnim spremembam so sledili novi asimilacijski ukrepi, ki jih je že nekaj mesecev prej, 13. marca 1922, napovedala prepoved rabe slovenskega jezika na tržaških sodiščih; aprila 1923 je prepoved začela veljati tudi v Gorici. Kljub protestom slovenskih in hrvaških poslancev je bil 15. oktobra 1925 sprejet kraljevi odlok, ki je uzakonil uredbe sodnih oblasti v Julijski krajini; slovenske in hrvaške sodnike so zamenjali, z javnih

mest pa so sneli slovenske napise in izveske. Naslednji raznarodovalni korak je bilo poitalijanjenje slovenskih krajevnih imen (27. aprila 1923); mnoga so dobila italijansko obliko (Tolmin – Tolmino), nekatera so bila prevedena (Dornberg – Montespino) ali pa so zanje nastale italijanske skovanke (Nanos – Monte Re). Fašistične oblasti so odločno nastopile zoper slovenske priimke in krstna imena: sprva so jih zapisovali v italijanskem pravopisu, z odlokom 7. aprila 1927 pa so morali vsem, ki so bili domnevno italijanskega ali latinskega izvora, spremeniti obliko, italijanizirati pa so tudi priimke »tujega« (slovanskega) izvora. Marca 1928 je izšel poseben zakon, ki je prepovedal krstna imena slovanskega izvora, uradnikom pa je dajal pravico, da celo proti volji staršev spremenijo otrokovo ime. Nazadnje so raznarodovalni ukrepi prizadeli še slovensko in hrvaško društveno življenje, saj so bila društva dokončno ukinjena s sklepom fašističnih tajnikov leta 1927; prizadetih je bilo nad 500 društev in 450 knjižnic. Po Edinosti (1928) so bile razpuščene tudi slovenske gospodarske ustanove. Fašistično nasilje se je uperilo tudi proti slovenskemu tisku: že 1922 je bila uvedena cenzura, 1926 so bili prepovedani vzgojno-zabavni časopisi, drugi slovenski listi pa so bili odpravljani v letih 1927 in 1928. Do leta 1929 so smeli izhajati le trije verski listi, ki pa so jih tega leta kljub objavljanju zgolj vsakdanjih notic prepovedali. Slovenska knjiga je postala zadnje zatočišče slovenskega jezika in je bila boj za njegovo ohranitev; vojna za narodni obstoj se je preselila v ilegalo. *P. S.*

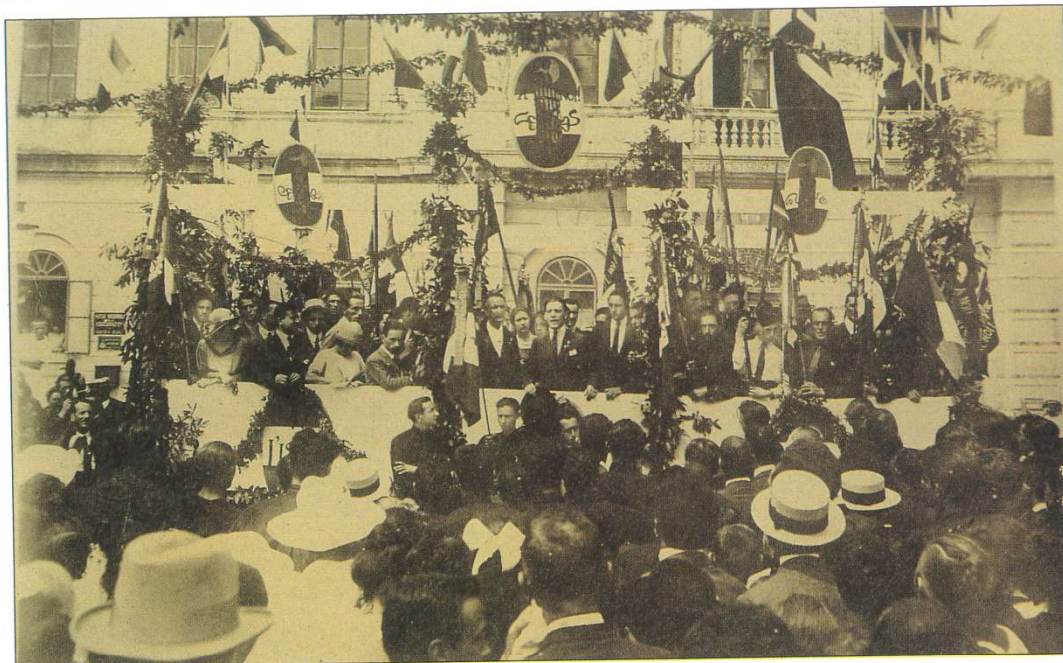
13. III. 1922

»Qui si parla soltanto italiano«
(Tukaj se govori samo italijansko). Napis je bil razobešen v vseh javnih prostorih, npr. v prodajalnah, lokalih idr.

Fašistična stranka istrske zveze v Pulju dobiva prijave o duhovnikih, ki pridigajo izključno v slovenskem oz. hrvaškem jeziku, in to celo v krajih z mešanim prebivalstvom. Podoben položaj je bil tudi v šolah, čeprav je zakon zahteval pouk le v italijanščini. Z okrožnico 23. februarja 1928, v šestem letu fašistične ere, zahtevajo od posameznih občin natančne podatke.

Stotere oblike fašizma

Zborovanje istrskih fašistov.

Fašizem se je skušal s pretanjenim načinom zaleteti v vse pore življenja slovenskega in hrvaškega prebivalstva pod Italijo. Privrženca je našel že ob prihodu na oblast jeseni leta 1922. Na slovenskem podeželju, kjer so bila tudi strnjena jedra priseljenega italijanskega življa, so bili ustanovljeni prvi fašiji (tako v Brdih, na Tolminskem in v Ajdovščini), 22. novembra 1922 pa je bila iz prvih skupin slovenskih fašistov ustanovljena Slovenska vladna stranka v Gorici, ki je zagovarjala stapljanje slovenskega prebivalstva z italijanskim, ob čemer naj bi Slovenci vendarle ohranjali materni jezik. Stranka je izdajala časnik *Nova doba*, kljub temu pa je bilo njeno delovanje neuspešno, saj je že na volitvah leta 1924 doživela poraz, ker je bila le orodje za razbijanje slovenskih in komunističnih volilnih shodov. Slabili so jo tudi notranji spori med zmerno strujo, ki je zagovarjala postopno in nenasilno asimilacijo, in radikalnim delom, ki je hotel asimilacijo doseči z nasilnimi sredstvi. Delovanje stranke je zamrlo leta 1925. Naslednjega leta se je fašizem na podeželju ponovno povzpел, vendar je bilo odtelej vse do leta 1929 vstopanje v stranko privilegij in je potekalo selektivno. V Gorici, Trstu in Pulju so se ves čas bili notranji strankarski boji med prvoborci in novimi člani, med avtohtonimi fašisti in prišleki.

Fašistični režim je za fašizacijo in poitalijanjanje poskrbel s široko razvejeno mrežo organizacij in dejavnosti za predšolsko in šolsko mla-

dino ter odrasle. Odrasli so se udeleževali v stranki, v skupinah fašističnih študentov (*Gruppi universitari fascisti*), med fašističnimi ženami (*Donne fasciste*), v prostovoljni milici (*Milizia Volontaria per la Sicurezza dello Stato*) ter v množičnih sindikalnih organizacijah in kulturno-rekreacijski *Operi nazionale Dopolavoro*. Za mladino je skrbela *Opera nazionale Balilla*, ki se je delila po spolu in starosti. Pripadniki fašističnih organizacij so bili uniformirani – na proslavah so nosili črne srajce; Slovincem in Hrvatom so uniforme delili zastonj. Oboji so v 20. letih vstopali v fašistične organizacije prostovoljno, v 30. pa so bili iz eksistenčnih razlogov prisiljeni vstopiti vanje; toda niti v prvem obdobju fašizma oblasti niso verjele v njihovo zvestobo. Največji odpor je povzročalo obvezno vpisovanje otrok v italijansko osnovno šolo; ta se je kazal predvsem v vračanju fašističnih uniform. V začetku 30. let so tako fašistični časniki poročali predvsem o neprijetnosti fašističnih organizacij pri Sloven- cih in Hrvatih.

P. S.

Jugoslovanski odkup Južne železnice

1. IX. 1923

293

Slovenija je v jugoslovanski državi tako kakor na drugih področjih prednjačila tudi pri prometu oziroma železnicah. V obdobju med obema vojnama slovensko železniško omrežje zato ni doživelo vidnejšega razmaha, saj je obstoječa prepletenost prog, zgrajenih še v času Avstro-Ogrske, zadovoljevala večino potreb. Do 2. svetovne vojne so omrežje le malenkostno razširili z dograditvijo treh odsekov v skupni dolžini 60 kilometrov. Leta 1924 so vključili v slovensko omrežje Prekmurje z odprtjem proge Ormož–Murska Sobota; šest let kasneje so zgradili še odsek Rogatec–Krapina, 1938. leta pa Šentjanž–Sevnica.

Upravno so bile slovenske železnice vodene iz Ljubljane, kjer so že ob prevratu pri Narodnem svetu oblikovali poverjenišтво in ravnateljstvo. Za kratek čas se je železniška uprava preselila v Zagreb, vendar tam niso imeli pretiranega posluha za slovenske potrebe (predvsem je primanjkovalo posojil); od leta 1924 pa je v Ljubljani delovala enotna generalna direkcija državnih železnic za slovenske in majhen del hrvaških prog zahodno od Kotoribe, Krapine, Zaprešiča in Karlovca.

Z nastankom nove države je bilo konec tudi dotedanjih razvojnih načel, kajti Jugoslavija je, sledeč srbski tradiciji, kjer ni bilo prostora za privatno pobudo, odkupila vse železnice v lasti zasebnikov, novih pa ni dovoljevala. Poleg Južne železnice – za katero je znašala kupnina 245 milijonov zlatih francoskih frankov, zadnji obrok pa je zapadel leta 1968 – je odkupila še lokalne železnice, npr. dolensko, in proge Velenje–Dravo-

grad, Ljutomer–Radgona ter progi za Tržič in Vrhniko.

Železniško omrežje je bilo najgostejše v Sloveniji, poleg tega pa so bile slovenske železnice tudi najbolj rentabilne v novi državi. Na en kilometer proge je 10 500 zaposlenih ustvarilo 350 000 dinarjev dohodka, medtem ko so drugod po državi krepko zaostajali glede učinkovitosti poslovanja: v povprečju so zaslužili zgolj 210 000 dinarjev na kilometer proge.

Ž. L.

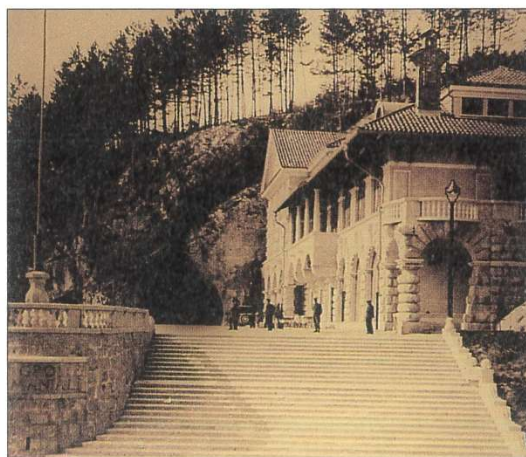
Delavci v železniških delavnicah v Mariboru. Transport nasedlanih kolesnih dvojic.

»Barbarska šolska politika«

7. X. 1923

Začetek raznarodovanja slovenske in hrvaške manjšine v Julijski krajini je napovedala šolska reforma, po prosvetnem ministru, filozofu Giovanniju Gentileju, imenovana tudi Gentilejeva; ta je stopila v veljavo 7. oktobra 1923. Reforma je sicer posodobila zastareli italijanski šolski sistem, slovensko šolstvo na Primorskem, ki se je do 1. svetovne vojne lahko pohvalilo s 321 osnovnimi ter srednjimi šolami v Gorici, Idriji in Tolminu, pa močno pretresla; italijansko šolstvo je bilo namreč na nižji stopnji kot slovensko v času Avstro-Ogrske.

Gentilejeva reforma je prizadela slovensko šolsko mrežo predvsem v dveh pogledih. Zakon je predvidel poenotenje srednjega šolstva v vsej drža-

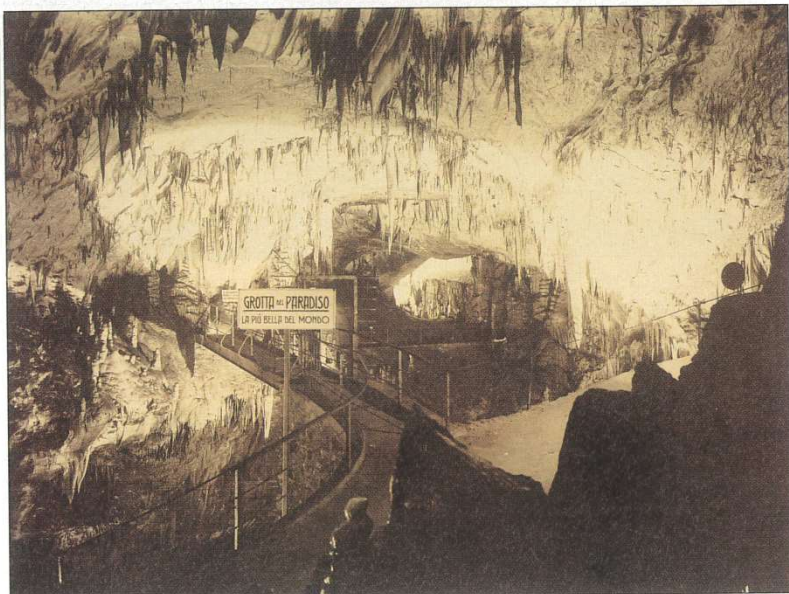

V času italijanskega raznarodovalnega pritiska se je italijanščina uveljavila na vseh javnih napisih. Tako je bilo tudi s Postojnsko jamo: vhod na teraso pred jamsko restavracijo, ki so jo odprli junija 1929.

Jamski vlak pred odhodom
v jamo (po letu 1925).
Napisi: »Guarderoba«,
»Birra Dreher« ...

Ruski most – vhod
v Lepe jame (po letu 1926).
Napisi: »Grotta del Paradiso.
La più bella del mondo« ...

vi, predvsem pa zmanjšanje števila srednjih šol. Tako je bila z odlokom že 24. septembra ukinjena idrijska gimnazija, tolminsko učiteljsišče pa spremenjeno v srednjo šolo in leta 1925 v gimnazijo z italijanskim učnim jezikom. Toda v jedro slovenskega šolstva na Primorskem je posegel predvsem zakon o osnovnih šolah – uredba o šolskih stopnjah in učnih programih ljudskošolskega pouka –, ki je predpisal uvedbo italijanščine kot poučevalnega jezika v ljudske šole od prvega razreda dalje. Jezik manjšin naj bi na prošnjo staršev poučevali le v dodatnih urah, toda le do leta 1925, ko naj bi na vseh šolah poučevanje potekalo enotno. Učiteljevati so smeli le v italijanščini podkovani učitelji. Proti reformi so nastopili tudi slovenski in hrvaški poslanci v italijanskem parlamentu, vendar njihovi protesti zoper »barbarsko šolsko politiko« niso imeli uspeha. Do leta 1927 je bilo okoli 400 slovenskih in hrvaških osnovnih šol v Julijski krajini spremenjenih v italijanske, poučevati pa je nehalo 1000 slovenskih in hrvaških učiteljev, ki so jih upokojili oziroma odpustili ali premestili v notranjost Italije. Poučevanje slovenščine so tedaj prevzeli slovenski duhovniki, ki so tudi s preselitvijo društvenega življenja med cerkvene zidove ohranjali narodni jezik in izročilo.

P. S.

9. XI. 1923

Zahodna Evropa vabi pridne roke

V spominskih zapisih dr. Ivana Dimnika – kopijo hrani Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU iz Ljubljane – beremo zapis z dne 9. novembra 1923, ko je avtor dobil pismo iz Belgije s sporočilom, da je ta država pripravljena sprejeti rudarje iz Zasavja in sploh delavce iz Jugoslavije. Zahodnoevropski rudniki in tovarne v Franciji, Belgiji in nekaj let kasneje tudi na Nizozemskem so potrebovali pridne roke, ki jih na Slovenskem ni manjkalo. Po 1. svetovni vojni so se usmerili proti zahodu najprej Slovenci iz Nemčije (Vestfalci), ki so jim po letu 1923 sledili tudi Slovenci – zlasti rudarji – iz matične domovine. ZDA so zaprle svoja »zlata vrata« 1924 in Evropa je postala – poleg Argentine, obljubljenе dežele za primorske Slovence pod Italijo – glavni cilj sloven-

skega izseljevanja med obema svetovnima vojnoma. V 20., še bolj pa v 30. letih je tudi Nemčija postala vabljiv priseljski cilj. V manjšem obsegu so Slovenci odhajali tudi v Luksemburg, Anglijo (zlasti služkinje), Švico (predvsem Primorci), leta 1927 pa se jih je nekaj vkrcalo v francoskem pristanišču Marseille na ladjo za Turčijo, ki je pod vodstvom Kemala paše Atatürka vabila strokovno usposobljene tujce h gradnji železnic in v rudnike. Glavna izseljska okolja so bila Zasavje s širšo okolico (rudarji), Primorska pod Italijo in Prekmurje (sezonski delavci). Med izseljenci je bilo največ ekonomskih izseljencev (trajnih in začasnih), sledili so jim politični (komunisti), zlasti močna pa je bila skupina, kjer so se prepletali ekonomski vzroki s političnimi in

stranke so dobile 47 230 glasov, tj. 26,65 %: SDS 27 460 (15,49 %), SKS 9900 (5,59 %), NRS 4877 (2,75 %), Radić 4576 (2,58 %) in Zagorski 417 (0,24 %) glasov. Nemci so dobili 5790 (3,27 %), komunisti 9102 (5,13 %) in socialisti 8886 (5,01 %) glasov.

SLS je tudi tokrat dobila 20 mandatov od 26. Razdelitev preostalih mandatov se je glede na

prejšnje volitve spremenila. Liberalci so pridobili en mandat, tako da so jih imeli skupaj 4; čeprav se je liberalni tabor združeval in povečeval število glasov, namreč ni mogel ogroziti premoči SLS v Sloveniji. Kmetijci so ohranili en mandat, enako tudi socialisti. Radić, ki je dobival mandate na prejšnjih volitvah, je tokrat ostal praznih rok.

B. B.

TIGR (Trst, Istra, Gorica, Reka)

September 1927

V zavesti primorskih in drugih Slovencev se je septembrsko srečanje leta 1927 na Nanosu, ki so se ga udeležili vodilni mladinci razpuščenih slovenskih društev v Julijski krajini, ustalilo kot ustanovni sestanek podtalne organizacije TIGR. Dejansko pa nanoški sestanek – o njegovi vsebini si udeleženci niso enotni – ni pomenil začetka podtalne dejavnosti primorskih Slovencev proti italijanski državi in fašističnemu režimu.

Prve kali podtalnega odpora segajo že v čas italijanske zasedbe Primorske, čeprav so se tedaj upirali le posamezniki. Značilne oblike in manifestacije so bile nošenje in izobešanje narodnih barv, ki jih je italijanska okupacijska oblast prepovedala, ilegalni prehodi demarkacijske črte, skrivanje orožja in razstreliva, tihotapljenje in razširjanje tiska iz Slovenije, besedni in tudi fizični spopadi s stražniki, širjenje protiitalijanske propagande itd. Čeprav je bila večina akcij spontanah, pa je obstajala tudi načrtna podtalna dejavnost, podprta s slovenske (jugoslovanske) strani. Tu je imela sprva pomembno vlogo Pisarna za zasedeno ozemlje v Ljubljani s svojo mrežo zapupnikov, nato pa Jugoslovanska matica, Narodna obrana ter zlasti Orjuna.

Ilegalne organizacije na Primorskem so nastajale vsaj od konca leta 1924 naprej, torej že v času, ko so sicer legalne slovenske organizacije še lahko delovale in se je v njih tudi odvijala glavnina narodnega življenja. Ilegalna organizacija z imenom TIGER (Trst, Istra, Gorica, Edini, Reka) je nastala v glavnem spontano, mimo Orjune, toda ob prisegi jugoslovanskemu konzulu v Trstu; njen namen je bil »varovati slovenske sorojake, opravljati obveščevalno delo in teroristične akcije«. Poleti 1925 je vodja Orjune Marko Kranjec izsilil s tigrovci sestanek v Planini pri Rakeku, čemur je sledila združitev v Orjunavit – Orjuno v Italiji. Kakšen je bil odnos do Orjune

med primorskimi domačini, je odkritosrčno povedal sam Kranjec: »Po fuziji so se Primorci doma šteli za tigrovce, ko so prišli v Slovenijo, priložnostno ali v emigracijo, pa za orjunaše.«

Po prepovedi Orjune v Sloveniji je znova prišlo do odmika TIGR-a. Ta se je povezoval tudi z italijanskimi protifašističnimi organizacijami v Parizu, zlasti po letu 1929, pa tudi z nemško emigracijo iz Južne Tirolske (Andreas Hofersbund). Najbolj se je razvilo sodelovanje s skupino Giustizia e libertà, ki je imela enak revolucionarni program individualnega terorja kot TIGR. Delovanje TIGR-a pa je bilo kljub vsemu bolj obveščevalne narave, čeprav so nekateri ta vidik odklanjali; terorističnih in maščevalnih akcij je bilo razmeroma malo. Zelo odmeven je bil na primer rop v Prestranku.

Ostra reakcija fašističnega režima proti ilegalnim slovenskim organizacijam je bila vidna zlasti na prvem tržaškem procesu, ko so bili pri Bazovici ustreljeni štirje pripadniki TIGR-a. Prav bazoviške žrtve, ki so ostale v svetlem spominu primorskih ljudi, kažejo, da je dejavnost ilegalnih narodnorevolucionarnih skupin, kakor so se same označevale, imela množično podporo primorskega ljudstva; tudi način zoperstavljanja fašističnim oblastem je dokazoval, da ni šlo le za pobudo nekaj prenapetih skrajnežev. Vse to je pričalo o nadvse nezavidljivem položaju primorskih Slovencev pod Kraljevino Italijo po I. svetovni vojni.

B. Gd.

Prvi tržaški proces

Proti koncu 20. let je postalo očitno, da name- ravajo fašistične oblasti z vsemi sredstvi, tudi s silo, prisiliti Slovence, ki so ostali po 1. svetovni vojni pod Italijo, k asimilaciji. Na tako politiko je bilo treba odgovoriti čim hitreje in čim udarnejše in tako preprečiti, da bi se narod pustil zaslužniti. Tega so se v prvi vrsti zavedali mladi najrazlič- nejših ideoloških smeri, ki so bili že dalj časa kritično razpoloženi do tradicionalnih strank in so se skušali, potem ko so bile te prepovedane, organizirati na način, ki bi najbolj ustrežal času. V Gorici in Trstu sta se že jeseni 1927 oblikovali dve ilegalni skupini, ki sta prav kmalu začeli so- delovati in načrtovati skupno akcijo. Delno sta se navezovali na starejše ilegalno društvo, ustanov- ljeno leta 1924 in po začetnicah krajev, ki jih je bilo treba izrgati Italiji (Trst, Istra, Gorica, Re- ka), imenovano TIGR. Omenjeno društvo je bilo povezano z jugoslovanskimi oblastmi in nekaj časa tudi z nacionalističnim gibanjem Orjuna. Novi organizaciji, ustanovljeni leta 1927, nista prevzeli od starega TIGR-a samo notranjega ustro- ja, ki je temeljil na tričlanskih celicah, »trojkah«, ampak tudi – čeprav na manj organizacijsko or- ganski način – zvezo z Jugoslavijo, na katero sta gledali povsem nekritično kot na obljubljeno de- želo. Kot je zapisal njihov list Svoboda, je bil njun namen osvoboditev slovenskega in hrvaškega naroda v Juljski krajini, »ki ni le bedna, lač- na, raztrgana proletarska masa: je tudi, v primeri z laškim proletariatom, še zapostavljena, zaniče- vana, potisnjena ob zid«.

V pričakovanju bližnjega spopada med Jugo- slavijo in Italijo so člani obeh ilegalnih skupin (tržaška veja se je imenovala Borba) proti koncu 20. let začeli s propagandistično akcijo proti režimu (pri tem so sodelovali tudi z italijanskimi protifašisti) – predvsem pa s terorističnim delovan- jem. Pod udarom so bile v prvi vrsti šole v trža- ški okolici, na katere so gledali kot na centre po- italijanjevanja, pa tudi nekateri posamezniki, Slo- venci, ki so se udinjali fašističnim oblastem. Leto 1930 se je začelo s spektakularno eksplozijo na svetilniku zmage, najvidnejšem simbolu italijan- stva v Tržaškem zalivu, nadaljevalo pa 10. febru- arja s podtaknjeno bombo v uredništvu fašistič- nega glasila Il Popolo di Trieste. Eksplozija je bila tako močna, da je ubila časnika Guida Ne- rija in hudo ranila tri ljudi. V odgovor na to de- janje je tajna policija OVRA napela vse sile in verjetno tudi s pomočjo infiltriranih agentov pri- šla krivcem na sled. Aprila ji je uspelo prijeti najpomembnejše pripadnike ilegalnega gibanja tako v Gorici kot v Trstu. Aretirala je nekaj sto

PROČ S FAŠISTIČNIMI RABLJI, PROČ Z IZREDNIM SODIŠČEM!

(PROGLAS KOMUNISTIČNE STRANKE ITALIJE)

BEI LAUCEM KEMPOD SLOVENSKEHE IS HRVAT- SKIMI LEHISTE JZEDNEK SARMINE VELA SKUMI LUGOSVA JZEDNEK SARMINE VELA ITRIE IN APRESHE SOKAKMI!

Proti koncu 20. let je postalo očitno, da name- ravajo fašistične oblasti z vsemi sredstvi, tudi s silo, prisiliti Slovence, ki so ostali po 1. svetovni vojni pod Italijo, k asimilaciji. Na tako politiko je bilo treba odgovoriti čim hitreje in čim udarnejše in tako preprečiti, da bi se narod pustil zaslužniti. Tega so se v prvi vrsti zavedali mladi najrazlič- nejših ideoloških smeri, ki so bili že dalj časa kritično razpoloženi do tradicionalnih strank in so se skušali, potem ko so bile te prepovedane, organizirati na način, ki bi najbolj ustrežal času. V Gorici in Trstu sta se že jeseni 1927 oblikovali dve ilegalni skupini, ki sta prav kmalu začeli so- delovati in načrtovati skupno akcijo. Delno sta se navezovali na starejše ilegalno društvo, ustanov- ljeno leta 1924 in po začetnicah krajev, ki jih je bilo treba izrgati Italiji (Trst, Istra, Gorica, Re- ka), imenovano TIGR. Omenjeno društvo je bilo povezano z jugoslovanskimi oblastmi in nekaj časa tudi z nacionalističnim gibanjem Orjuna. Novi organizaciji, ustanovljeni leta 1927, nista prevzeli od starega TIGR-a samo notranjega ustro- ja, ki je temeljil na tričlanskih celicah, »trojkah«, ampak tudi – čeprav na manj organizacijsko or- ganski način – zvezo z Jugoslavijo, na katero sta gledali povsem nekritično kot na obljubljeno de- želo. Kot je zapisal njihov list Svoboda, je bil njun namen osvoboditev slovenskega in hrvaškega naroda v Juljski krajini, »ki ni le bedna, lač- na, raztrgana proletarska masa: je tudi, v primeri z laškim proletariatom, še zapostavljena, zaniče- vana, potisnjena ob zid«.

Proti koncu 20. let je postalo očitno, da name- ravajo fašistične oblasti z vsemi sredstvi, tudi s silo, prisiliti Slovence, ki so ostali po 1. svetovni vojni pod Italijo, k asimilaciji. Na tako politiko je bilo treba odgovoriti čim hitreje in čim udarnejše in tako preprečiti, da bi se narod pustil zaslužniti. Tega so se v prvi vrsti zavedali mladi najrazlič- nejših ideoloških smeri, ki so bili že dalj časa kritično razpoloženi do tradicionalnih strank in so se skušali, potem ko so bile te prepovedane, organizirati na način, ki bi najbolj ustrežal času. V Gorici in Trstu sta se že jeseni 1927 oblikovali dve ilegalni skupini, ki sta prav kmalu začeli so- delovati in načrtovati skupno akcijo. Delno sta se navezovali na starejše ilegalno društvo, ustanov- ljeno leta 1924 in po začetnicah krajev, ki jih je bilo treba izrgati Italiji (Trst, Istra, Gorica, Re- ka), imenovano TIGR. Omenjeno društvo je bilo povezano z jugoslovanskimi oblastmi in nekaj časa tudi z nacionalističnim gibanjem Orjuna. Novi organizaciji, ustanovljeni leta 1927, nista prevzeli od starega TIGR-a samo notranjega ustro- ja, ki je temeljil na tričlanskih celicah, »trojkah«, ampak tudi – čeprav na manj organizacijsko or- ganski način – zvezo z Jugoslavijo, na katero sta gledali povsem nekritično kot na obljubljeno de- želo. Kot je zapisal njihov list Svoboda, je bil njun namen osvoboditev slovenskega in hrvaškega naroda v Juljski krajini, »ki ni le bedna, lač- na, raztrgana proletarska masa: je tudi, v primeri z laškim proletariatom, še zapostavljena, zaniče- vana, potisnjena ob zid«.

Proti koncu 20. let je postalo očitno, da name- ravajo fašistične oblasti z vsemi sredstvi, tudi s silo, prisiliti Slovence, ki so ostali po 1. svetovni vojni pod Italijo, k asimilaciji. Na tako politiko je bilo treba odgovoriti čim hitreje in čim udarnejše in tako preprečiti, da bi se narod pustil zaslužniti. Tega so se v prvi vrsti zavedali mladi najrazlič- nejših ideoloških smeri, ki so bili že dalj časa kritično razpoloženi do tradicionalnih strank in so se skušali, potem ko so bile te prepovedane, organizirati na način, ki bi najbolj ustrežal času. V Gorici in Trstu sta se že jeseni 1927 oblikovali dve ilegalni skupini, ki sta prav kmalu začeli so- delovati in načrtovati skupno akcijo. Delno sta se navezovali na starejše ilegalno društvo, ustanov- ljeno leta 1924 in po začetnicah krajev, ki jih je bilo treba izrgati Italiji (Trst, Istra, Gorica, Re- ka), imenovano TIGR. Omenjeno društvo je bilo povezano z jugoslovanskimi oblastmi in nekaj časa tudi z nacionalističnim gibanjem Orjuna. Novi organizaciji, ustanovljeni leta 1927, nista prevzeli od starega TIGR-a samo notranjega ustro- ja, ki je temeljil na tričlanskih celicah, »trojkah«, ampak tudi – čeprav na manj organizacijsko or- ganski način – zvezo z Jugoslavijo, na katero sta gledali povsem nekritično kot na obljubljeno de- želo. Kot je zapisal njihov list Svoboda, je bil njun namen osvoboditev slovenskega in hrvaškega naroda v Juljski krajini, »ki ni le bedna, lač- na, raztrgana proletarska masa: je tudi, v primeri z laškim proletariatom, še zapostavljena, zaniče- vana, potisnjena ob zid«.

Proti koncu 20. let je postalo očitno, da name- ravajo fašistične oblasti z vsemi sredstvi, tudi s silo, prisiliti Slovence, ki so ostali po 1. svetovni vojni pod Italijo, k asimilaciji. Na tako politiko je bilo treba odgovoriti čim hitreje in čim udarnejše in tako preprečiti, da bi se narod pustil zaslužniti. Tega so se v prvi vrsti zavedali mladi najrazlič- nejših ideoloških smeri, ki so bili že dalj časa kritično razpoloženi do tradicionalnih strank in so se skušali, potem ko so bile te prepovedane, organizirati na način, ki bi najbolj ustrežal času. V Gorici in Trstu sta se že jeseni 1927 oblikovali dve ilegalni skupini, ki sta prav kmalu začeli so- delovati in načrtovati skupno akcijo. Delno sta se navezovali na starejše ilegalno društvo, ustanov- ljeno leta 1924 in po začetnicah krajev, ki jih je bilo treba izrgati Italiji (Trst, Istra, Gorica, Re- ka), imenovano TIGR. Omenjeno društvo je bilo povezano z jugoslovanskimi oblastmi in nekaj časa tudi z nacionalističnim gibanjem Orjuna. Novi organizaciji, ustanovljeni leta 1927, nista prevzeli od starega TIGR-a samo notranjega ustro- ja, ki je temeljil na tričlanskih celicah, »trojkah«, ampak tudi – čeprav na manj organizacijsko or- ganski način – zvezo z Jugoslavijo, na katero sta gledali povsem nekritično kot na obljubljeno de- želo. Kot je zapisal njihov list Svoboda, je bil njun namen osvoboditev slovenskega in hrvaškega naroda v Juljski krajini, »ki ni le bedna, lač- na, raztrgana proletarska masa: je tudi, v primeri z laškim proletariatom, še zapostavljena, zaniče- vana, potisnjena ob zid«.

Proti koncu 20. let je postalo očitno, da name- ravajo fašistične oblasti z vsemi sredstvi, tudi s silo, prisiliti Slovence, ki so ostali po 1. svetovni vojni pod Italijo, k asimilaciji. Na tako politiko je bilo treba odgovoriti čim hitreje in čim udarnejše in tako preprečiti, da bi se narod pustil zaslužniti. Tega so se v prvi vrsti zavedali mladi najrazlič- nejših ideoloških smeri, ki so bili že dalj časa kritično razpoloženi do tradicionalnih strank in so se skušali, potem ko so bile te prepovedane, organizirati na način, ki bi najbolj ustrežal času. V Gorici in Trstu sta se že jeseni 1927 oblikovali dve ilegalni skupini, ki sta prav kmalu začeli so- delovati in načrtovati skupno akcijo. Delno sta se navezovali na starejše ilegalno društvo, ustanov- ljeno leta 1924 in po začetnicah krajev, ki jih je bilo treba izrgati Italiji (Trst, Istra, Gorica, Re- ka), imenovano TIGR. Omenjeno društvo je bilo povezano z jugoslovanskimi oblastmi in nekaj časa tudi z nacionalističnim gibanjem Orjuna. Novi organizaciji, ustanovljeni leta 1927, nista prevzeli od starega TIGR-a samo notranjega ustro- ja, ki je temeljil na tričlanskih celicah, »trojkah«, ampak tudi – čeprav na manj organizacijsko or- ganski način – zvezo z Jugoslavijo, na katero sta gledali povsem nekritično kot na obljubljeno de- želo. Kot je zapisal njihov list Svoboda, je bil njun namen osvoboditev slovenskega in hrvaškega naroda v Juljski krajini, »ki ni le bedna, lač- na, raztrgana proletarska masa: je tudi, v primeri z laškim proletariatom, še zapostavljena, zaniče- vana, potisnjena ob zid«.

Proti koncu 20. let je postalo očitno, da name- ravajo fašistične oblasti z vsemi sredstvi, tudi s silo, prisiliti Slovence, ki so ostali po 1. svetovni vojni pod Italijo, k asimilaciji. Na tako politiko je bilo treba odgovoriti čim hitreje in čim udarnejše in tako preprečiti, da bi se narod pustil zaslužniti. Tega so se v prvi vrsti zavedali mladi najrazlič- nejših ideoloških smeri, ki so bili že dalj časa kritično razpoloženi do tradicionalnih strank in so se skušali, potem ko so bile te prepovedane, organizirati na način, ki bi najbolj ustrežal času. V Gorici in Trstu sta se že jeseni 1927 oblikovali dve ilegalni skupini, ki sta prav kmalu začeli so- delovati in načrtovati skupno akcijo. Delno sta se navezovali na starejše ilegalno društvo, ustanov- ljeno leta 1924 in po začetnicah krajev, ki jih je bilo treba izrgati Italiji (Trst, Istra, Gorica, Re- ka), imenovano TIGR. Omenjeno društvo je bilo povezano z jugoslovanskimi oblastmi in nekaj časa tudi z nacionalističnim gibanjem Orjuna. Novi organizaciji, ustanovljeni leta 1927, nista prevzeli od starega TIGR-a samo notranjega ustro- ja, ki je temeljil na tričlanskih celicah, »trojkah«, ampak tudi – čeprav na manj organizacijsko or- ganski način – zvezo z Jugoslavijo, na katero sta gledali povsem nekritično kot na obljubljeno de- želo. Kot je zapisal njihov list Svoboda, je bil njun namen osvoboditev slovenskega in hrvaškega naroda v Juljski krajini, »ki ni le bedna, lač- na, raztrgana proletarska masa: je tudi, v primeri z laškim proletariatom, še zapostavljena, zaniče- vana, potisnjena ob zid«.

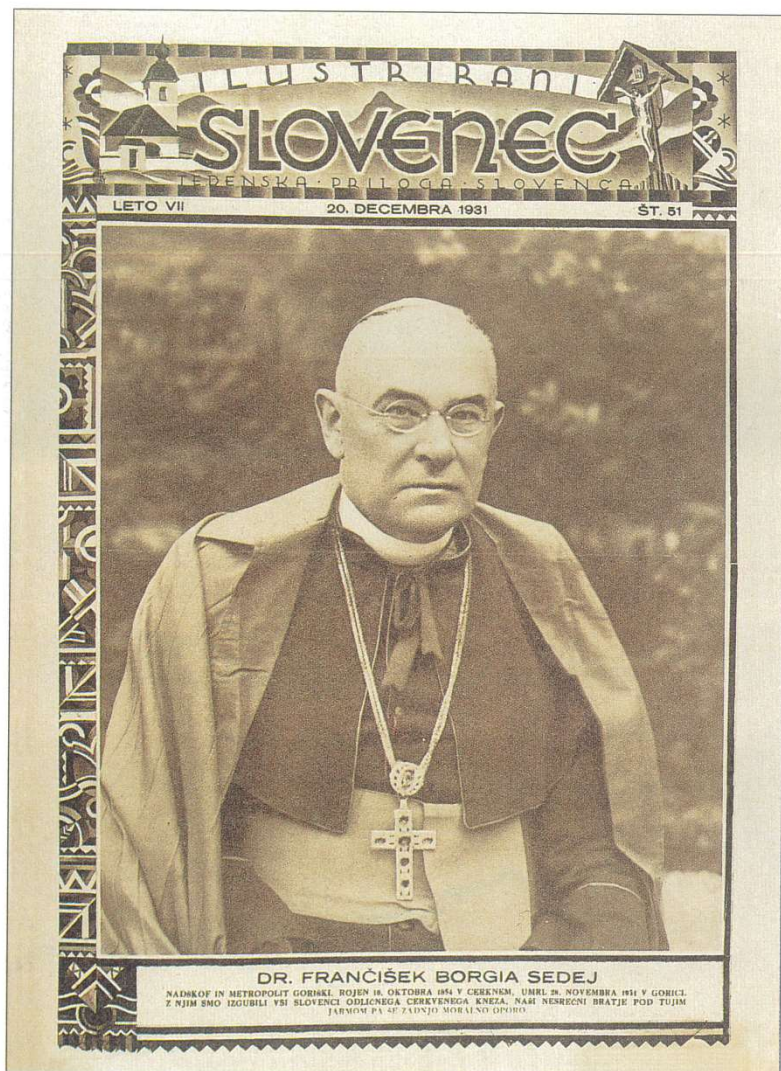

ljudi in jih v naslednjih tednih podvrgla zasliševanju, katerega sestavni del je bilo seveda tudi nečloveško mučenje. Prvi dan septembra so proti skupini 18 obtožencev v Trstu pred posebnim sodiščem za zaščito države organizirali proces, ki naj bi dokazal, kako eksemplarično zna režim kaznovati svoje nasprotnike; in 5. septembra 1930 ob 23. uri je bila izrečena obsodba, ki je predvidevala smrtno kazen za Zvonimirja Miloša, Ferdinanda Bidovca, Frana Valenčiča in Frana Marušiča. Vsi ostali obtoženci, razen Cirila Kosmača in Leopolda Sirka, ki sta bila oproščena, so bili obsojeni na težke zaporne kazni. Smrtno kazen so izvršili že ob zori naslednjega dne. Bidovec, Marušič, Valenčič in Miloš so padli pod streli fašistične milice 6. septembra 1930 ob 5. uri 43 minut na gmajni nedaleč ob Bazovice. J. P.

»Proč s fašističnimi rablji, proč z izrednim sodiščem!« Razglas KPI v zvezi s prvim tržaškim procesom.

Mesto, kjer so bili 6. septembra 1930 ustreljeni Bidovec, Marušič, Miloš in Valenčič.

Odstop goriškega nadškofa Frančiška Borgie Sedeja

Dr. Frančišek Borgia Sedej (1854–1931), slovenski teolog in orientalist, goriški nadškof in ilirski metropolit.

Sv. sedež je 23. oktobra sprejel odstop goriškega nadškofa Frančiška Borgije Sedeja, ki se je k temu koraku odločil po večletnem pritisku fašističnega režima. Po 1. svetovni vojni so italijanske oblasti pravilno ugotovile, da bo mogoče ošibiti Slovence v na novo priključeni deželi Julijski krajini le, če jim bo uspelo čimprej nevtralizirati njihovo laično in duhovno inteligenco. Začele so s širokopotezno akcijo, ki je med prvimi žrtvami štela tržaškega škofa Karlina, že leta 1919 prisiljenega, da se odpove svoji katedri in jo prepusti škofu italijanske vojske Bartolomasiju. Sedej je po tem odstopu ostal edini slovenski škof v savojški monarhiji in obenem najbolj ugledna osebnost slovenskega javnega življenja znotraj njenih meja. Zavedajoč se svojega izpostavljenega po-

ložaja, pa tudi v skladu s svojim značajem, ki mu je bilo tuje preodkrito in neposredno vmešavanje v politično življenje, je zastavil nadvse previdno pastoralno akcijo. Tako na primer leta 1930 ni podpisal spomenice, s katero so slovenski in hrvaški duhovniki opozorili Sv. sedež na težke razmere v zasedeni Primorski in Istri, ker se mu je zdelo, da je napisana v preveč narodnoobrambnem tonu. Kot metropolit nacionalno mešanega področja se je goriški nadškof dobro zavedal svoje dolžnosti, da ohrani do vseh svojih vernikov (Slovencev, Italijanov, Furlanov) čimbolj uravnovešeno in pravično stališče. Izhajajoč iz takega strogo »katoliškega« razumevanja svojih dolžnosti, pa seveda tudi ni mogel dopustiti, da bi fašistične oblasti uporabljale cerkev in njene duhovnike za svoje raznarodovalne cilje. Ko se je začela akcija za izpodpiranje verouka v slovenskem jeziku iz šol, je Sedej podprl svojo duhovščino, ki je sklenila, da v italijanščini tega predmeta ne bo poučevala, temveč da ga bo raje prenesla v cerkev. Trenje, ki je trajalo več let, od Gentilejeve reforme oktobra 1923 do dokončne prepovedi vsake slovenske besede tudi v prvih treh razredih osnovnih šol septembra 1928, je še poglobilo razkol med škofom in oblastmi. Na njihov odlok je Sedej 18. januarja 1929 odgovoril s pastirskim listom o krščanskem nauku in maternem jeziku, s katerim je praktično uzakonil župnijske šole, ki so do leta 1943 ostale na Primorskem edini branik slovensščine na področju osnovnošolske izobrazbe.

V obrambi osnovnih človeških, še prej kot narodnih pravic je Sedej vztrajal tudi v naslednjih letih – kljub siloviti gonji, ki so jo proti njemu sprožile fašistične oblasti. Njihovemu pritisku je na koncu klonil sam papež Pij XI., ki ga je sredi leta 1931 prosil, naj odstopi; v utehu mu je obenem obljubil, da bo na njegovo mesto imenovan duhovnik, ki bo enakopraven do vseh narodnosti v škofiji. Na veliko presenečenje vseh pa je Sv. sedež imenoval za njegovega naslednika enega od najbolj zagrizenih italijanskih nacionalistov, Giovannijsa Sirottija. To je Sedeja tako prizadelo, da je kljub svoji naravnost prislovični vdanosti vsaki avtoriteti, kaj šele papeški, naslovil na Pija XI. protestno spomenico, ki seveda ni imela odziva. Zagrenjen in prizadet v svojih najglobljih čustvih je Frančišek Borgia Sedej 28. novembra 1931 umrl. Njegov pogrebni spreved od Gorice do Sv. gore, kjer je pokopan, se je spremenil v veličastno, čeprav tiho protifašistično manifestacijo slovenskega ljudstva na Primorskem. J. P.